

מדריך למורה

ממדינת מקדש לעם הספר

היסטוריה של בית שני

שגיא כהן

ייעוץ מקצועי: פרופ' יהושע שוורץ
ייעוץ פדגוגי: ד"ר מיכאל ירון

משרד החינוך

אישור מס': 4369

אושר בתאריך: 3.12.14

כנרת, זמורה, דביר – הוצאה לאור

כתיבה: שגיא כהן
ייעוץ פדגוגי ודידקטי: מיכאל ירון
ייעוץ מקצועי פרופ' יהושוע שוורץ
ייעוץ מגדרי ד"ר צפרירה שחם
עריכה לשונית יהודית נווה
הפקה: תמי פרמונט
עיצוב אמרי זרטל
עימוד וגרפיקה: יוסי לוקסנבורג

הספר והמדל קיבלו את אישור אגף ספרי לימוד במשרד החינוך, אישור מספר 4369 מיום 3.2.14

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

הכנה לדפוס: חלפי פתרונות דפוס מתקדמים בע"מ

סידור, עימוד והפקה במפעלי כנרת, זמורה, דביר – מוציאים לאור בע"מ
רח' ההגנה 10, אור יהודה, 60212

נרפס בישראל

www.kinbooks.co.il

כל הזכויות שמורות
זכויות בעברית
© תשע"ד 2014 כנרת, זמורה, דביר – מוציאים לאור בע"מ

תוכן העניינים

5	פרק ראשון – יהודה בתקופה הפרסית
	א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:
5	יחידה 1: גלות בבל, הצהרת כורש ושיבת ציון
5	יחידה 2: גיבושו של העם היהודי מחדש בציון ובניית בית המקדש
6	יחידה 3: ימי עזרא ונחמיה
7	ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד
7	ג. הצעות דידקטיות להוראה
10	ד. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה
11	פרק שני – האימפריה של אלכסנדר מוקדון ויורשיו, ומאפייני ההלניזם
	א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:
11	יחידה 1 – גבולות האימפריה של אלכסנדר מוקדון ושל הממלכות שקמו לאחר מותו
11	יחידה 2 – מאפייני העולם ההלניסטי
11	ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד
12	ג. הצעות דידקטיות להוראה
13	ד. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה
14	פרק שלישי: המפגש בין החברה ביהודה לבין ההלניזם
	א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה
14	יחידה 1: ארץ ישראל כזירת מאבק בין בית תלמי לבין בית סלווקוס
14	יחידה 2: השפעת ההלניזם על החברה ביהודה
14	יחידה 3: המאבק בין המתיוונים למתנגדיהם ביהודה
14	יחידה 4: גזירות אנטיוכוס
15	יחידה 5: מרד החשמונאים בימי מתתיהו ויהודה המקבי
15	ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד
16	ג. הצעות דידקטיות להוראה
18	ד. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה
19	פרק רביעי: ממדינה חשמונאית עצמאית לכיבוש רומי וחורבן בית המקדש
	א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:
19	יחידה 1: ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה
19	יחידה 2: הכיתות הדתיות ועיקרי המחלוקות ביניהן: פרושים, צדוקים, איסיים
19	יחידה 3: דפוסי השלטון הרומאי ברחבי האימפריה והשתלטות הרומאים על יהודה
19	יחידה 4: תקופת מלכותו של הורדוס – מלך בחסות הרומאים

- 20 יחידה 5: מאפייני שלטון הנציבים הראשונים והידרדרות יחסיהם עם היהודים
- 20 יחידה 6: הסיבות למרד הגדול והעמדות השונות בוויכוח על היציאה למלחמה ברומאים
- 20 יחידה 7: המרד, תוצאותיו וחורבן בית המקדש
- 20 יחידה 8: מצדה – השלב האחרון במרד נגד הרומאים
- 20 ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד
- 21 ג. הצעות דידקטיות להוראה
- 22 ד. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה
- 23 **פרק חמישי: בין ייאוש לבנייה, מירושלים ליבנה**
- 23 א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:
- 23 יחידה 1: משבר החורבן
- 23 יחידה 2: שיקום האומה והקמת המרכז ביבנה
- 23 יחידה 3: מרד התפוצות בימי הקיסר טריאנוס
- 23 יחידה 4: מרד בר כוכבא
- 23 יחידה 5: הנשיאות בגליל
- 23 ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד
- 24 ג. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה

פרק ראשון: יהודה בתקופה הפרסית

א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:

יחידה 1: גלות בבל, הצהרת כורש ושיבת ציון

- אירועים מכוננים הם אירועים המשפיעים על המציאות באופן עמוק, ומותירים בה חותם ניכר במשך שנות דור. חורבן בית המקדש הראשון היה אירוע מכונן בתולדות היהודים. הוא יצר מציאות חדשה בחיי היהודים, והשפיע על עיצוב זהותם. היהודים שגלו לבבל הביעו געגועים לציון ותקווה לשוב למולדתם, אך לצד זאת רבים מהם השתלבו בגולה מבחינה כלכלית וחברתית. הם זכו למידה רבה של עצמאות ולחופש תעסוקה, והיו מהם שהגיעו למעמד גבוה ואף החזיקו במשרות בבית המלוכה.
- שליטים ומדינאים קובעים את מדיניותם ואת דרכי הפעולה שלהם לאור השקפת עולמם ולאחר ששקלו את הסיכונים והסיכויים להשגת יעדיהם. על כן, שליטים שונים הנהיגו מדיניות שונה כדי לבסס את שליטתם. בשונה מן הבבלים, איפשר כורש ואף עודד את העמים באימפריה שלו לשוב למולדתם ולכנות את מקדשי אלוהיהם. מדיניות זו נבעה מאמונה דתית כי האל ציווה עליו לעשות כך, אך גם משיקול פוליטי של השגת תמיכה מנתיניו. כחלק ממדיניותו של כורש כלפי כל העמים באימפריה הפרסית, העניק כורש גם ליהודים את האפשרות לשוב למולדתם, ופרסם הצהרה הקוראת להם לעשות כן, הצהרת כורש.
- בכל בחירה גלום רווח, ולצדו ויתור על אפשרויות אחרות. מהו הרווח ומהו הויתור שעמדו בפני היהודים עם הצהרת כורש? כשעלתה בפני היהודים האפשרות לשוב ארצה, רק קבוצות קטנות, ובדרך כלל מן המעמדות הנמוכים, בחרו לשוב למולדתם. רבים מהיהודים התקשו להתנתק מן המציאות שבה השתלבו, לעזוב את החיים בגולה, ולשוב למולדתם.

יחידה 2: גיבושו של העם היהודי מחדש בציון וכניית בית המקדש

- לאחר הצהרת כורש החלו גלי עלייה של יהודים, שבי ציון, לארץ ישראל. במאה השנים שלאחר הצהרת כורש עלו בגלי העלייה השונים בסך הכול כ-50,000 יהודים. לכל אורך תקופת בית שני ישב רובו של העם היהודי בתפוצות.
- אחד האתגרים המרכזיים העומדים לפתחו של עם הוא עיצוב זהותו כעם בעל מאפיינים ייחודיים ומוגדרים. אתגר זה בא לידי ביטוי במפגש בין שבי ציון לבין האוכלוסייה הנוכרית בארץ ישראל וכן במפגש של שבי ציון עם היהודים שישבו בארץ מימים ימימה ולא יצאו לגלות בבל. יהודים אלו השתלבו בקרב יושבי הארץ הנוכרים ועל כן, בעיני חלק משבי ציון לא נחשבו לחלק מזרע הקודש.
- בקרב שבי ציון לא הייתה תמימות דעים לגבי זהותו של העם היהודי ולגבי קביעת הקריטריונים להיכללות בתוכו. תפיסה מרכזית שהתפתחה כבר לאחר חורבן בית המקדש הראשון הציבה את המוצא כקריטריון העיקרי להיכללות בעם היהודי. לפי תפיסה זו העם היהודי נחשב ל"זרע הקודש", ושילובו עם עמים, קבוצות ויחידים ממוצא שונה תמנע את המשכיותו. גישה זו לא התקבלה על

ידי כל שבי ציון. בספרים עזרא ונחמיה מוזכרים יהודים רבים שנשאו נשים נוכריות וסירבו לגרשן לאחר שנתבעו לעשות כך. בסירובם לפרק את נישואי התערובת, הביעו יהודים אלו התנגדות לראות במוצא את הקריטריון לקביעת יהדותם.

- העימות שהתרחש בעת בניית המקדש בין שבי ציון לבין יושבי הארץ הוותיקים הוא דוגמה למאבק על זהותו של העם היהודי. קבוצה המכונה בספר עזרא "צרי יהודה" ביקשה ממנהיגי שבי ציון להצטרף לבניית המקדש, אך נדחתה. צרי יהודה חששו מדחייתם ויתכן שראו בזה ניסיון של שבי ציון להשתלט על הארץ ולדחוק אותם ממנה. העימות בין שבי ציון לצרי יהודה עיכב את בניית המקדש בשנים מספר.
- הנהגה מחזיקה בכוח רב, ועל כן באפשרותה להוביל תהליכים של עיצוב וגיוס זהות על פי תפיסת עולמה. בראשית תקופת שיבת ציון שררה מתיחות גם בין שניים ממנהיגי שבי ציון: זרובבל, מצאצאי בית דוד וישוע בן יוצדק, בנו של הכהן הגדול האחרון שכהן בבית המקדש הראשון. הסמכות של כל אחד מן המנהיגים והלגיטימיות לשלטונם נבעה ממקורות שונים. המקור לסמכותו של זרובבל היה מינויו לפחה מטעם האימפריה הפרסית, וכן שייכותו לשושלת בית דוד, שושלת מלוכה בעם היהודי. המקור לסמכותו של ישוע בן יוצדק היה שייכותו לשושלת הכהונה הגדולה.

יחידה 3: ימי עזרא ונחמיה

- כמאה שנים לאחר הצהרת כורש וראשית שיבת ציון, הנהיגו עזרא ונחמיה את שבי ציון. להנהגתם של עזרא ונחמיה היה חלק ניכר במאבק על עיצוב זהותו של העם היהודי. שני מנהיגים אלו דגלו בברלנות של שבי ציון מכל מי שלא נכלל ב"זרע הקודש", וראו במוצא קריטריון מכריע להיכללות בעם היהודי.
- עזרא זכה להוקרה ולמעמד מכובד בקרב רבים משבי ציון עם בואו לארץ ישראל, בעיקר בשל היותו סופר, אדם הבקיא בתורה ולפי חלק מן החוקרים אף פקיד בכיר באימפריה הפרסית.
- פעולותיו המרכזיות של עזרא לעיצוב הזהות של שבי ציון היו קריאתו לגירוש הנשים הנוכריות ואסיפת עם שבה הקריא עזרא את התורה, והגביר את תחושת המחויבות של שבי ציון לחוקי התורה ולדרך הערכית שהתווה.
- 13 שנים לאחר עליית עזרא, עלה לארץ ישראל נחמיה. בשונה מעזרא, מונה נחמיה לפחה על ידי השלטון הפרסי. המינוי מטעם האימפריה הפרסית העניק לנחמיה סמכות וכוח להוציא אל הפועל את מדיניותו, ולא לפעול רק על ידי שכנוע וקרוב לבבות.
- נחמיה פעל להצר את רגליהם של הנוכרים בירושלים על ידי בניית חומה מסביב לעיר. החומה סייעה למנוע מסחר בשבת בתוך העיר. מאבקו של נחמיה לבידול העם היהודי מהאוכלוסייה הנוכרית בארץ ישראל בא לידי ביטוי גם בכריתת אמנה בין העם לאלוהיו, שבה הביע העם התחייבות שלא להינשא לנשים נוכריות, לא לסחור בשבת, לתרום מידי שנה כסף לתחזוקת המקדש ולקיים מצוות התלויות בארץ. כמו כן פעל נחמיה להטבת מצבם הכלכלי של איכרי יהודה, והנהיג שמיטת חובות.

ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד:

הסדר העולמי מדיני בתקופת בית שני: הסדר העולמי בתקופת בית שני, שונה מן הסדר העולמי המודרני. התלמידים עשויים להשליך מן המציאות המוכרת להם על תקופת בית שני, ולא להבין את מקומה של האימפריה בסדר העולמי בתקופת בית שני.

פתיחות מול בדלנות: התלמידים עשויים לפרש את הגישה הבדלנית כגישה שהדוגלים בה דואגים לגורלו של העם היהודי, לעומת הגישה הפתוחה, שהדוגלים בה מתנכרים לעם היהודי ואינם דואגים לגורלו. זוהי ראייה דיכוטומית, אשר רואה בפתיחות לתרבויות ולעמים שונים איום בלבד, ואינה מבחינה גם ביתרונות הגלומים בה בעבור העם היהודי.

עמדת המקורות והביקורתיות כלפי מחבריהם: המקורות שמהם ניתן ללמוד על התקופה, כמו כל מקור מידע אחר, עוצבו וגובשו על ידי בני אדם בעלי ראייה סובייקטיבית. מיעוט המקורות על התקופה מקשה על הבנת התמונה המלאה ובחינת האירועים ההיסטוריים מנקודות מבט שונות. התלמידים עשויים להזדהות עם עמדתו של מחבר המקור ההיסטורי ולקבל את תמונת העולם שהוא מציג כאמת הבלעדית. כך למשל הוצגו "צרי יהודה" בספרי עזרא ונחמיה על פי תפיסת העולם של מחבר ספרים אלו, תפיסה המתנגדת לדרכם של צרי יהודה ומזדהה על עמדתם של עזרא ונחמיה.

ג. הצעות דידקטיות להוראה

האימפריה – קווים משותפים וקווים ייחודיים

מטרה:

היכרות עם מאפייניה של האימפריה כחלק מרכזי במערך המדיני בתקופת בית המקדש השני, והבנה שלצד מאפיינים אלו, לכל אימפריה אופי ומאפיינים הייחודיים לה.

דיון:

האימפריה – בדיון זה ננסה לברר מה מסמל המושג "אימפריה" בתפיסתם של התלמידים.

- מהי אימפריה?
- מדוע שואפים מנהיגים שונים להעצים את מדינתם ולהפוך אותה לאימפריה?
- מהם האינטרסים שבאפשרותם של מנהיגי האימפריה לקדם? מדוע הם שואפים לבסס את מעמד מדינתם כאימפריה? מהם הרווחים ומהם הסיכונים והחובות הגלומים במעמדה של מדינה כאימפריה?
- האם קיימות אימפריות בעולם המודרני? מהם מאפייניהן?
- כיצד מחזקים שליטי האימפריה (או מנהיגי מדינות מודרניות בעלות השפעה בינלאומית) את שליטתם ואת השפעתם על מדינות שונות, ובמה באה לידי ביטוי שליטתם, האם בנוכחות צבאית

- במדינות אחרות? כיבוש שטחים? השפעה כלכלית? השפעה תרבותית?
מהו עשויים להיות היחסים המתפתחים בין האימפריה לבין האוכלוסייה הנתונה להשפעתה?

הבחנה: כדי להבין את מקומה של האימפריה בעולם העתיק, נבחן את ההבדלים בין מאפייניה של האימפריה בעולם העתיק לבין מדינות מודרניות בעלות עוצמה.

- ניתן לאפיין את האימפריה כמדינה השולטת על שטחים רבים, שבהם אוכלוסיות שונות ומגוונות מבחינת מוצאן, דתן, תרבותן ולאומיותן.
- ואולם, בעוד שבעולם העתיק כיבוש שטח היה תנאי בסיסי לשליטתה של האימפריה, בעולם המודרני מדינות נתפסות כבעלות עוצמה וזכות לכוח השפעה בשל עוצמתן הכלכלית, הטכנולוגית, הצבאית (אף אם זו אינה ממומשת בפועל בכיבוש מדינות אחרות).
- חשוב להדגיש הבדל נוסף: האימפריה בעולם העתיק ניצלה את שליטתה כדי לגייס משאבים ולגבות מיסים מנתיניה. לעומת זאת מדינות בעלות עוצמה בעולם המודרני משקיעות משאבים ניכרים במדינות שונות כדי להשיג השפעה על מדינות אלו, ולזכות למעמד בינלאומי. (יחד עם זאת ברור שמדינות בעלות עוצמה מנצלות את כוחן גם בעולם המודרני כדי לקדם את האינטרסים הכלכליים שלהן).
- גם אימפריות וגם מדינות בעלות עוצמה בעולם המודרני השפיעו ומשפיעות מבחינה תרבותית על עמים שונים. מטבע הדברים, ההשפעה התרבותית של האימפריות בעולם העתיק הייתה איטית יותר, והייתה תלויה במידה רבה בכיבוש ובמפגש ישיר בין אוכלוסיית האימפריה (פקידים, סוחרים, לוחמים) לבין האוכלוסייה הכבושה. בעולם המודרני, הודות לטכנולוגיה, ישנה השפעה תרבותית בהיקף נרחב ובקצב מהיר גם ללא כיבוש. במילים אחרות: אמריקה כאן ובכל העולם גם בלי כיבוש אמריקאי.

העמקה:

נעמיק בהבנת אחד מהמאפיינים המרכזיים של האימפריות, מפגש תרבותי בין האימפריה לנתיניה. מפגש זה הוא המפתח להבנת חלק ניכר מן האירועים המרכזיים בחייו של העם היהודי בתקופת בית שני, ועל כן כדאי להקדים ולעסוק בו ממבט על:

- מהן הנסיבות שבהן מתרחש מפגש בין תרבויות שונות? ניתן להעלות כדוגמה מפגש תרבותי כל שהוא המוכר לתלמידים ממציאיות חיים.
 - האם ההשפעה התרבותית דו־צדדית ושווה? כל צד משפיע ומושפע באותה המידה?
 - מה גורם לתרבות אחת להיות בעלת השפעה רבה ולתרבות אחרת להיות מושפעת יותר מן התרבות האחרת?
 - מה מרוויח ומה מפסיד כל צד מן המפגש התרבותי?
 - מה עשויה להיות ההשפעה של מפגש תרבותי על ייחודיותן של קבוצות שונות?
 - מדוע לעיתים מעלה מפגש התרבותי חששות והתנגדות לתרבות החדשה?
- קעת שערו:** בתקופת בית המקדש השני חיו היהודים תחת אימפריות שונות ונפגשו עם תרבויותיהן. לאור זאת, מה יהיו דפוסי היחסים של היהודים עם האימפריות השונות ששלטו עליהן?

ייחודה של כל אימפריה: לצד המאפיינים המשותפים של האימפריות, לכל אימפריה היו גם מאפיינים ייחודיים משלה. מדיניותם ויחסם של שליטי האימפריות השונות כלפי האוכלוסייה שכבשו הם דוגמה לשוני שהתקיים בין האימפריות. כיצד התייחסה כל אימפריה לנתיניה, כיצד הבטיחה את שליטתה עליהם, והאם שאפה להשפיע עליהם מבחינה תרבותית?

נציג כדוגמה את ייחודן של אימפריות שונות בדרך שבה ניסו שליטיהן להבטיח את שליטתם על נתיני האימפריה. ניתן לבקש מן התלמידים לארגן את המידע בטבלה הבאה. בשלב זה יוכלו התלמידים להשלים רק את שתי העמודות הראשונות בטבלה, והן מופיעות בסופו של הפרק הראשון בספר הלימוד. הטבלה תלווה את התלמיד גם בפרקים הבאים.

האימפריה הרומית	האימפריה של אלכסנדר מוקדון	האימפריה הפרסית	האימפריה הבבלית	
החלת שלטון עקיף בחלק משטחי האימפריה, ומינוי מלך חסות מן האוכלוסייה המקומית.	שילוב העמים שכבש אלכסנדר בצבאו, והפיכתם לחלק מן האימפריה שהקים.	השבת כל עם למולדתו, ועידודם לשקם את מקדשי אלוהיהם.	הגליית עמים ממולדתם	כיצד ניסו להבטיח שליטי האימפריה את שליטתם באוכלוסייה שכבשו?
מלך החסות חסך לאימפריה הרומאית את ניהול האוכלוסייה שנכבשה. היכרותו של מלך החסות עם הנתינים הקלה על השליטה בהם.	האפשרות של השתלבות בעולם ההלניסטי עודדה רבים מן העמים שנכבשו להתקרב לעולם ההלניסטי, ולא למרוד בו.	כורש קיווה כי כך ייתפס כמלך משחרר ולא כמלך כובש, וישיג את אהדת נתיניו. כמו כן, פעולתו של כורש תבטיח כי יזכה לתמיכת האלים.	הגליית עמים מורדים נועדה להקשות עליהם לשוב ולמרוד. כזרים המשקמים את חייהם, יתקשו הגולים לשוב ולמרוד.	מה ניסו שליטי האימפריה להשיג באמצעות דרכי הפעולה שהנהיגו?

נימוקים, רציונל, סיכונים וסיכויים במימוש מדיניות,

ד. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה

1. א' רפפורט, תולדות עם ישראל בתקופת הבית השני, הוצאת עמיחי, עמ' 13-65. הספר מקיף את קורותיו של העם היהודי בכל תקופת בית המקדש השני החל משיבת ציון. העמודים הנ"ל סוקרים את תולדות ישראל בתקופה הפרסית.
2. ח' תדמור, "הרקע ההיסטורי להצהרת כורש", בתוך: עז לדוד : קובץ מחקרים בתנ"ך, מוגש לדוד בן-גוריון במלאת לו שבעים ושבע שנים – המאמר עוסק בהצהרת כורש ובהשתלבותה במדיניותו של כורש כלפי יתר העמים שתחת שליטתו.
3. עזרא ונחמיה, סדרת דעת מקרא, הוצאת מוסד הרב קוק - פירוש מקיף לספרים הכולל גם התייחסויות למחקר ההיסטורי.

פרק שני: האימפריה של אלכסנדר מוקדון ויורשיו, ומאפייני ההלניזם

א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:

- יחידה 1 – גבולות האימפריה של אלכסנדר מוקדון ושל הממלכות שקמו לאחר מותו**
- הצלחתו של שליט להפוך את מדינתו לאימפריה נעוצה ביכולותיו הצבאיות, אך גם בביסוס שליטתו לאורך זמן ובכל רחבי האימפריה.
 - הצלחתו של אלכסנדר מוקדון במסע כיבושיו נבעה מיכולותיו הגבוהות כמצביא, אך במידה רבה גם ממדיניות השילוב שהנהיג ברחבי האימפריה. מדיניות זו איפשרה למוכסים להצטרף למנצחים, ולחוש כי הם חלק מן האימפריה שהקים אלכסנדר.

יחידה 2 – מאפייני העולם ההלניסטי

- מפגש בין תרבויות שונות יוצר השפעה הדדית של התרבויות זו על זו. ואולם מידת ההשפעה של התרבויות האחת על השנייה אינה שווה בהכרח, והיא תלויה בכוחה הפוליטי, הכלכלי והחברתי של כל אחת מן התרבויות, ובמידת נכונותן של כל אחת מן החברות השונות לאמץ מרכיבים מן התרבות האחרת. גיבושה של התרבות ההלניסטית היה תהליך שבמהלכו נפגשו התרבות היוונית ותרבויות עמי המזרח, והשפיעו האחת על רעותה.
- המפגש בין התרבות ההלניסטית לתרבויות המזרח התרחש באופן ספונטאני בעת מפגש בין אוכלוסייה יוונית (סוחרים, אנשי צבא, פקידי ממשל) לבין עמי המזרח. בנוסף לזה, השליטים ההלניסטים עודדו את מפגש התרבויות ושאפו ליצירת סינקרטיזם (איחוד קהילות).

ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד:

- גיבוש התרבות ההלניסטית היה תהליך שארך שנים רבות, והועמק בקצב שונה במקומות שונים ברחבי האימפריה. ההתמקדות של התלמידים במאפייני התרבות ההלניסטית ובגיבושה עשוי לטשטש את העובדה שבחלקים נרחבים מן האימפריה, ובפרט בכפרים, לא ניכרה השפעה הלניסטית רבה על האוכלוסייה. בשל העדרן של טכנולוגיה ותקשורת מודרנית בעולם העתיק, התפשטותם של רעיונות ותרבויות בעולם זה היתה איטית ופחות מקיפה ביחס לעולם המודרני.
- "מפגש תרבויות" הוא מונח מופשט, שאינו מבהיר כיצד התרחש המפגש, מי בדיוק נפגש ועם מה. ראוי לעסוק בשאלה מהם הרווחים או האינטרסים מאימוץ מרכיבים שונים מן התרבות האחרת?

ג. הצעות דידקטיות להוראה

מפגש בין תרבויות

היכרות עם המאפיינים האוניברסליים והסינקרטיסטיים של התרבות ההלניסטית, והבנה כי גיבושה של תרבות זו התאפשר בין היתר כתוצאה מרווח שהיה גלום במפגש התרבויות הן בעבור היוונים והן בעבור עמי המזרח.

בדיון זה ננסה להבין כיצד מתרחש מפגש בין תרבויות ומדוע לוקחים פרטים וחברות שונות חלק במפגש זה, דרך התבוננות בהתגבשותה של התרבות הישראלית, תרבות המוכרת לתלמידים. התרבות הישראלית היא תרבות שנוצרה ממפגש בין תרבויות שונות.

- כיצד התרחש מפגש התרבויות בישראל?
- מהם הביטויים והתוצרים של מפגש זה כיום? (ניתן להתייחס לתחומים שונים כגון: מוזיקה, השכלה, שפה, מאכלים, מנהגים דתיים, גמישות מול אדיקות דתית ועוד.)
- אלו מן הביטויים של מפגש התרבויות הם ביטויים של השפעה חיצונית ואלו מהם מעידים על השפעה תרבותית עמוקה?
- מה היו השינויים שחלו בפרטים שונים ובתרבויות שונות תוך כדי היווצרות התרבות הישראלית?
- האם יכלו קבוצות שונות להימנע מפגש התרבויות בישראל ולהסתגר מפניו? מדוע עשויות קבוצות שונות לבחור בהתבדלות? כיצד תשפיע ההתבדלות על הקבוצה והפרטים המתבדלים וכיצד תשפיע ההתבדלות על כלל החברה?

- נעמיק בהבנת התגבשותה של התרבות ההלניסטית:
- מה משך את העמים הנכבשים לאמץ מרכיבים מן התרבות ההלניסטית?
 - מהם הביטויים והתוצרים של המפגש בין תרבות יוון בין תרבויות עמי המזרח?
 - אילו מן הביטויים חיצוניים ואילו מבטאים השפעה תרבותית עמוקה?
 - במה דומות ובמה שונות התגבשותה של התרבות הישראלית והתגבשותה של התרבות ההלניסטית? (ניתן להתייחס לעובדה שהתרבות היוונית הגיעה למזרח כתרבות כובשת, ועל כן ביחסי הכוחות בינה לבין תרבויות המזרח, זכתה לעדיפות. בהתגבשותה של התרבות הישראלית אמנם נפגשו תרבויות שעברו תהליכי מודרניזציה בקצב שונה האחת מן השנייה, ועובדה זו הקנתה, ולו לזמן מה, כוח רב יותר לאחת על השנייה, אך אין מדובר ביחסי כובש ונכבש. ניתן להתייחס גם לעובדה שבכל

אחד ממפגשי התרבויות התרחשה השפעה ספונטאנית, מעצם המפגש בין בני אדם מתרבויות שונות, אך התקיים גם ניסיון מכוון להשפעה וליצירת תרבות חדשה, שאיפתו של אלכסנדר מוקדון ליצירת תרבות כלל עולמית ותפיסת כור ההיתוך בשנות החמישים.)
כעת חשבו: מהו הרווח שהעניקה התרבות ההלניסטית לתושבי המזרח אשר אימצו אותה, ומה היה הרווח של השליטים ההלניסטים ממיזוג התרבויות עם עמי המזרח?

עבודה:

שאלות לסיכום היחידה:

- (השאלות מופיעות גם בספר הלימוד בסוף הפרק השני.)
חזרו ועיינו ביחידה 2 בפרק השני וענו על השאלות שלפניכם:
1. תהליך התגבשותה של התרבות ההלניסטית הושפע מגורמים שהתרחשו באופן ספונטאני, בלתי מכוון אך גם מניסיון מכוון ליצור מיזוג תרבויות. הציגו גורמים, ספונטאניים ומכוונים, שהשפיעו על גיבושה של התרבות ההלניסטית.
 2. הסבירו מה היה חלקה של הפוליס בהפצת התרבות היוונית במזרח?
המלצת צפייה: צפו בחלקו הראשון של הסרט "אלכסנדר". איזה מבין הגורמים שהשפיעו על מיזוג התרבויות מדגיש יוצר הסרט? מה היה, על פי יוצר הסרט, חלקו של אלכסנדר מוקדון בגיבושה של התרבות ההלניסטית?

ד. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה

1. ד' גולן, תולדות העולם ההלניסטי, הוצאת מאגנס – הספר סוקר את האירועים בממלכה של אלכסנדר מוקדון החל מעלייתו לשלטון ועד שקיעת הממלכות ההלניסטיות. המחבר מתמקד בעיקר התפתחויות הפוליטיות והצבאיות, ובפחות בהשפעות תרבותיות.
2. א' פוקס, "קווים לדמותו של העולם ההלניסטי", בתוך: א' רפפורט, וי' רונן (עורכים), מדינת החשמונאים: לתולדותיה על רקע התקופה ההלניסטית, האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 47-54 – המאמר עוסק במאפייניו התרבותיים והארגוניים של העולם ההלניסטי.
3. ב' שימרון, ור' צלניק, תולדות התקופה ההלניסטית, יחידות 3,4, האוניברסיטה הפתוחה – הספר עוסק במניעיו של אלכסנדר מוקדון ומטרותיו בכיבוש המזרח, שלבי מסעו של אלכסנדר למזרח והקשיים שעיימו התמודד. כמו כן עוסק הספר בהתפרקותה של האימפריה של אלכסנדר, במלחמות הדיאדוכים ובגיבושן של הממלכות ההלניסטיות.

פרק שלישי: המפגש בין החברה ביהודה לבין ההלניזם

א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:

יחידה 1: ארץ ישראל כזירת מאבק בין בית תלמי לבין בית סלווקוס

- המלחמות ומאבקי השליטה הממושכים בין בית תלמי לבין בית סלווקוס הקשו על אוכלוסיית יהודה. יחד עם זאת, עם תום המלחמות וניצחונה של ממלכת בית סלווקוס, זכו היהודים לכתב זכויות ולהטבות שונות תמורת תמיכתם בבית סלווקוס בזמן הלחימה.

יחידה 2: השפעת ההלניזם על החברה ביהודה

- חדירתה של התרבות ההלניסטית לארץ ישראל הובילה למפגש בין החברה ביהודה לבין העולם ההלניסטי ולהשפעה תרבותית על החברה ביהודה. יחד עם זאת, חלק ניכר מן ההשפעה נותר ברובד החיצוני של התרבות, ואף לא התפשט לכל רחבי יהודה.
- במפגש בין תרבויות שונות ישנם רווחים לצד ויתורים: אימוץ מאפייני תרבות חדשים לצד טשטוש ואף אובדן של מאפייני זהות ייחודיים. (הן אימוץ מאפייני תרבות חדשים והן אובדן מאפייני זהות ייחודיים עשויים להוות רווח והפסד. הדבר תלוי כמובן בטיבו של מאפיין התרבות החדש/ הישן.)

יחידה 3: המאבק בין המתיוונים למתנגדיהם ביהודה

- מפגש בין תרבויות מזמן אפשרויות חדשות שלא היו פתוחות בפני היחיד בעבר, אך מנגד עשוי מפגש התרבויות לטשטש זהויות ייחודיות של קבוצות שונות. הרצון לשמר את הייחוד התרבותי של הקבוצה והחשש מטשטוש עשוי להוביל להתבדלות של בני תרבות אחת מתרבויות אחרות ולהתנגדות להשפעתן.
- הפתיחות לתרבויות חדשות, עשויה לטשטש זהות ייחודית, אך מנגד דווקא הפתיחות עשויה לסייע בעיצוב התרבות המסורתית באופן המשאיר אותה רלוונטית ומתאמת למציאות החדשה, וכך להבטיח את המשכיותה וייחודיותה של התרבות המסורתית.
- מאבקים תרבותיים וערכיים באים לידי ביטוי גם במאבקים פוליטיים. ואמנם, המאבק בין המתיוונים לבין החסידים מתואר בספרי החשמונאים בעיקר כמאבק פוליטי בין הקבוצות השונות על הנהגת החברה ביהודה.

יחידה 4: גזירות אנטיוכוס

- לא אחת נפער פער בין האידיאולוגיה ותפיסת העולם של תרבות או אדם מסוים לבין הנעשה במציאות. גזירות הדת של אנטיוכוס אפיפנס הן דוגמה לכך: דווקא בעולם ההלניסטי, עולם הדוגל בפתיחות, אשר קיבל אלים שונים ודגל במיזוג בין תרבויות, הוטלו על היהודים גזירות דת במטרה לבטל את הדת היהודית ולהמירה בפולחנים יווניים. הפער בין תפיסת העולם ההלניסטית לבין גזירות הדת של אנטיוכוס הוביל חוקרים שונים להציע הסברים שונים למקרה זה.

- האיום או ההזדמנות שזיהו היהודים בתרבות ההלניסטית, הובילו לתגובות שונות בקרב היהודים לגזירות אנטיוכוס.

יחידה 5: מרד החשמונאים בימי מתתיהו ויהודה המקבי

- מלחמות ומרידות אינם פורצים בהכרח בעקבות שיקול קר של סיכויים וסיכונים ריאליים. מרד החשמונאים פרץ אף שהצבא הסלווקי היה מיומן, מאורגן וגדול יותר מצבא המורדים החשמונאים.
- על אף נחיתותם המספרית והצבאית של המורדים, הם הגיעו להישגים מרשימים. אחת הסיבות לכך היא כישוריו של יהודה המקבי כמצביא. הוא השכיל לנצל את תנאי השטח, הכתיב את מועד הקרבות ומיקומם, הפך את נחיתותו המספרית ליתרון וזכה לתמיכת האוכלוסייה באזורי הקרבות.
- במאבקים פוליטיים נוטות קבוצות שונות לשתף פעולה כל זמן ששילוב כוחות זה משרת את האינטרסים של הקבוצות השונות. כאשר המאבק מפסיק לשרת אחת מן הקבוצות, היא עשויה לפרק את הברית הפוליטית. חלק מן המורדים פרשו מן המרד לאחר שהשיגו את יעדיהם, ולא המשיכו להילחם למען השגת חירות מדינית.

ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד:

- השפעת התרבות ההלניסטית על החברה ביהודה ותהליך ההתייונות עשויים להתפרש בקרב התלמידים כתהליכים שליליים בלבד מבחינת העולם היהודי, שבבסיסם ניסיון לפגוע בדת היהודית. המושג "התייונות" התקבע כמושג שלילי, והתלמידים עשויים להיות שבויים בפרשנותו המוקדמת של המושג בתודעתם.
- העימות בין החסידים למתייונים מתואר בספרי החשמונאים בעיקר כעימות פוליטי על השלטון ועל המשאבים שלרשותו. ההתמקדות באירועים אלו בלבד עשויה לדחוק את הפן התרבותי והערכי של העימות. ניתן לבחון את העימות גם מנקודות מבט נוספות: המתח שבין בדלנות לבין פתיחות, המתח שבין שימור המסורת והחשש מאובדנה, לבין הצורך בחידוש המסורת והתאמתה למציאות החיים החדשה.
- אופייה של מלחמת החשמונאים היה שונה מאופייה של מלחמה כפי שהיא עשויה להיתפס בתודעתם של התלמידים. מלחמת החשמונאים לא התנהלה כמלחמה חזיתית בין שני צבאות, ולא נמשכה באופן רצוף ובחזית אחת מוגדרת, אלא התנהלה כמלחמת גרילה, שבמהלכה פרצו קרבות בעיתויים שונים ובזירות קרב בלתי צפויות.

ג. הצעות דידקטיות להוראה

בין בדלנות לפתיחות – מפגש בין תרבויות

נבחן את המאבק בין החסידים למתייונים כחלק מן המתח המתמיד בין השאיפה לשמר את המסורת לבין הצורך לחדשה. במהלך הדיון נטען בתוכן שני מושגים, "בדלנות" ו"אוניברסליות" או "פתיחות", אשר

יתרמו להבנת משמעותם של אירועים ומתחים נוספים בתקופת הבית השני.

בחינת המאבק בין החסידים והמתיוונים כדוגמה למתח המצוי בין עמדות בדלניות לבין עמדות אוניברסליות ופתוחות, תתרום להבנת המאבק שבין החסידים למתיוונים באופן מורכב, ולא כמאבק שבצדו האחד התומכים ביהדות ובצד השני המתנגדים לה. בנוסף, לימוד באופן זה יתרום למציאת הרלוונטי שבהיסטוריה בעבור התלמידים, שהרי מתח בין עמדות בדלניות לבין עמדות אוניברסליות ופתוחות עולה גם כיום בחייהם של התלמידים.

במהלך הדיון יש לשים לב:

מהי העמדה הרגשית של התלמידים כלפי המושגים?

- בדלנות נחשבת טובה כי היא "שומרת" על המסורת.
- אוניברסליות נחשבת רעה כי היא "פוגעת" במסורת.
- מדוע אנו נדרשים ללמוד זאת, המושגים אינם רלוונטיים כיום.

דיון:

- בדיון נבחן את הזהות על רצף של מסורת וחדוש. השאיפה לשמר את המסורת מתנגשת לא אחת עם הצורך לחדש את המסורת ולהתאים אותה לאתגרים בני הזמן:
- היכן בחיינו האישיים עולה מתח בין מסורת לחדוש?
 - מדוע קיימת שאיפה לשמור על המסורת?
 - מדוע עשוי חידוש לאיים על המסורת?
 - האם ניתן להישאר נאמן למסורת ללא כל שינוי וחדוש?
 - האם החידוש פוגע בהכרח במסורת? (לעיתים דווקא החידוש יתאים את המסורת למציאות החדשה וישמר אותה כרלוונטית).
 - מה מניע בני אדם לבחור בחידוש על פני המסורת?
 - האם "להיות מושפע" זה דבר חיובי או שלילי? מהי השפעה חיובית ומהי השפעה שלילית?
- במהלך הדיון, הגדירו שני מושגים: בדלנות ואוניברסליות. ההגדרה של המושגים כחלק מן הדיון תטען את המושגים בתוכן משמעותי מבחינת התלמידים.

כדאי להציג את שתי הגישות על ציר, כדי להמחיש כי כל בחירה תגרע מן האפשרויות האחרות. כמו כן, ניתן לגבש עמדות מורכבות, הנמצאות באזורים שונים של הציר, ולא רק בקצותיו.

הגישה האוניברסלית – גישה המעודדת קשר עם תרבויות ואנשים שאינם שייכים למעגל היהדות. הקשר עשוי לבוא לידי ביטוי בקשרים תרבותיים וכן בקשרי נישואין. **הגישה הברדלנית** – גישה השואפת לשמר את התרבות היהודית המסורתית, ללא חשיפה לשינויים ולתרבויות זרות. גישה זו באה לידי ביטוי בדחיית תרבויות זרות ובהסתגרות מפניהן, וכן בשלילת קשרי נישואין עם אנשים שאינם מבני העם היהודי.

היכן הייתם ממקמים את עצמכם על הציר?

העמקה:

בריון נבחן את עמדותיהם של התלמידים בסוגיית ההתייוונות, ונתייחס אל הניסיון לשמר את המסורת לעומת הצורך בחידושה:

- עם מי אתם מזדהים, עם החסידים או עם המתיוונים? מדוע?
- מה עשוי להיות האינטרס המנחה את החסידים בהתבדלות מפני התרבות ההלניסטית?
- מה עשוי להיות האינטרס המנחה את המתיוונים באימוץ מרכיבים מן התרבות ההלניסטית?
- תלמידים המזדהים עם החסידים: האם כיום אתם מאמצים מרכיבי תרבות שאינם מסורתיים או "יהודיים"? (לבוש, מוזיקה, אורח חיים, שפה, ערכים וכדומה)
- תלמידים המזדהים עם המתיוונים: האם ישנם כיום מרכיבים ייחודיים מן המסורת היהודים שאתם מעוניינים לשמר, או שאתם חוששים מאובדנם?
- כיצד דומה וכיצד שונה המפגש בין החברה ביהודה לבין המפגש עם התרבות ההלניסטית לבין המפגש כיום בין התרבות והמסורת היהודית לבין תרבויות אחרות?

עבודה:

בתקופת הבית השני שב ועלה מספר פעמים המתח בין קבוצת שונות בעם היהודי בשאלת הבדלנות לעומת הפתיחות. חזרו ועיינו בפרק הראשון, יחידה 2, סעיף א': "עיצוב הזהות של שבי ציון", וענו על השאלות שלפניכם. (שאלות אלו מופיעות גם בספר הלימוד, בסוף הפרק השלישי).

1. הציגו את הגישה האוניברסלית ואת הגישה הברדלנית.
2. בחנו את הגישות נקודות מבט שונות, והסבירו את יתרונותיה ואת חסרונותיה של כל אחת מן הגישות.

3. השלימו את הטבלה הבאה:

התומכים בגישה האוניברסלית	התומכים בגישה הברדלנית	כיצד בא לידי ביטוי המתח שבין הגישות השונות באירועים שעליהם למדתם?	
צרי יהודה, החורים והסגנים.	עזרא, נחמיה	ניתן להתייחס למאבק בשאלת הנשים הנוכריות ולמאבק על הדרת צרי יהודה מבניית המקדש	שיבת ציון
המתיוונים, הכוהנים הגדולים: יאסון ומנלאוס	החסידים	ניתן להתייחס למאבק בין החסידים למתיוונים על השליטה בירושלים ועל הפיכתה לעיר פוליס הלניסטית.	תחת הממלכה הסלווקית

4. העריכו: מהו הדמיון ומהו השוני במאבק שבין פתיחות לברדלנות בשתי התקופות השונות: ימי שיבת ציון וימי הממלכה הסלווקית?

ד. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה

1. א' רפפורט, **תולדות עם ישראל בתקופת הבית השני**, הוצאת עמיחי, עמ' 65-113 – הספר מקיף את קורותיו של העם היהודי בכל תקופת בית המקדש השני החל משיבת ציון. העמודים הנ"ל סוקרים את תולדות ישראל תחת השלטון ההלניסטי.
2. מ' שטרן, "יהדות ויוונים בארץ ישראל במאות השלישית והשנייה לפנה"ס", בתוך: א' רפפורט, וי' רונן (עורכים), **מדינת החשמונאים: לתולדותיה על רקע התקופה ההלניסטית**, האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 55-74 – המאמר עוסק בהשפעה ההלניסטית בארץ ישראל ובתהליך ההתייוונות שעבר על החברה ביהודה.
3. א' רפפורט, **ספר מקבים א: מבוא, תרגום ופירוש**, הוצאת יד בן צבי – בספר תרגום ופירוש לספר מקבים א. ספר מקבים א' פורש את עיקרי המאורעות במאבק בין החסידים למתיוונים. בספר שבהוצאה זו מופיע מבוא מאת א' רפפורט, העוסק בהימנותו ההיסטורית של הספר, מקורותיו ושלבי חיבורו.
4. ד' שוורץ, **ספר מקבים ב: מבוא, תרגום ופירוש**, הוצאת יד בן צבי – בספר תרגום ופירוש לספר מקבים ב. ספר מקבים ב פורש גם הוא את עיקרי המאורעות במאבק בין החסידים למתיוונים. לעיתים מספק הספר עובדות שאינן מופיעות בספר מקבים א', ולעיתים עולה סתירה בין המסופר בספרים השונים. בספר שבהוצאה זו מופיע מבוא מאת ד' שוורץ, העוסק בהימנותו ההיסטורית של הספר, מקורותיו ושלבי חיבורו. כמו כן מרחיב המחבר על החשמונאים במסורות יהודיות ועל חג החנוכה.

פרק רביעי: ממדינה חשמונאית עצמאית לכיבוש רומי וחורבן בית המקדש

א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:

יחידה 1: ציוני דרך עיקריים בבניית המדינה החשמונאית וביסוסה

- השינוי בנקודות מבט ובצרכים של בני אדם, משפיע על עמדותיהם. השליטים החשמונאים פעלו להשגת עצמאות, לביסוס מעמדם כשליטי יהודה ולהרחבת גבולות מדינתם. על מנת להשיג יעדים אלו אימצו השליטים החשמונאים לאורך הדורות ובהדרגה דפוסי שלטון הלניסטיים.

יחידה 2: הכינות הדתיות ועיקרי המחלוקות ביניהן: פרושים, צדוקים, איסיים

- חברות אדם עשויות להיות מאוחדות, אך על פי רוב אינן אחידות. כל קבוצה בעלת מכנה משותף כוללת תתי קבוצות הנבדלות זו מזו בשאלות שונות במסגרת המכנה המשותף ביניהן. בתקופת החשמונאים התגבשו בעם היהודי מספר כיתות. הכיתות נבדלו האחת מן השניה במעמד החברתי, באורחות חייהם, ביחסם לשליטים החשמונאים וכן בסוגיות שונות כגון: היחס לתורה שבעל פה, עולם הבא, שכר ועונש. יחד עם זאת, הכיתות כולן היו חלק מן העם היהודי, ודמו זו לזו בקיום מצוות שונות ובאמונה באל ובכתבי הקודש.

יחידה 3: דפוסי השלטון הרומאי ברחבי האימפריה והשתלטות הרומאים על יהודה

- שליטים ומדינאים קובעים את מדיניותם ואת דרכי הפעולה שלהם בהתאם להשקפת עולמם ולאחר ששקלו את הסיכונים והסיכויים להשגת יעדיהם. על כן, שליטי אימפריות שונות הנהיגו מדיניות שונה כדי לבסס את שליטתם. בחנו זה מכבר את מדיניותו של כורש ואת מדיניותו של אלכסנדר מוקדון. האימפריה הרומאית הנהיגה שני דפוסי שלטון: עקיף וישיר. כאשר אוכלוסייה כלשהי נתפסה כגורם שעשוי למרוד או להקשות על הרומאים בביסוס שלטונם, העדיפו הרומאים למנות שליט מקומי שיהיה נאמן ומחויב להם, ולא לשלוט על האוכלוסייה באופן ישיר.

יחידה 4: תקופת מלכותו של הורדוס – מלך בחסות הרומאים

- שיתוף פעולה בין קבוצות/ שליטים בעלי תפיסות עולם שונות מתאפשר כאשר שיתוף הפעולה משרת את אינטרסים של שני הצדדים. בין רומא לבין השליטים העקיפים שמינתה במקומות שונים באימפריה התקיימה מערכת של יחסי גומלין: האימפריה הבטיחה את שלטונו של מלך החסות, ומלך החסות ניהל בעבור הרומאים את האוכלוסייה בתחומי שליטתו.
- הורדוס הוא דוגמה למלך חסות מטעם הרומאים. שליטתו בארץ ישראל לא הייתה יכולה לצאת אל הפועל ללא תמיכתם הצבאית של הרומאים. תלותו של הורדוס ברומאים הבטיחה את נאמנותו להם.

יחידה 5: מאפייני שלטון הנציבים הראשונים והירדררות יחסיהם עם היהודים

- שלטונו הקשה של הורדוס הוביל יהודים רבים להעדיף שלטון רומאי ישיר לאחר מותו של הורדוס. במבחן המציאות, היה שלטונם של הנציבים ביהודה מנוכר ליהודים ודחף אותם למרד ברומא, בעוד ששלטונו של הורדוס היה תקופה של שקט מבחינת יחסי היהודים והרומאים.
- יחסים בין שלטון זר לבין אוכלוסייה מקומית מתאפיינים במתח ובעימותים. שלטונם של הנציבים הרומאים ביהודה, ובפרט שלטון הנציבים האחרונים אופיין במתח הולך וגובר, בעיקר על רקע מאבקים בין יהודים ונוכרים בארץ ישראל והתערבותם של הנציבים הרומאים בסכסוכים אלו.

יחידה 6: הסיבות למרד הגדול והעמדות השונות בוויכוח על היציאה למלחמה ברומאים

- לכידותה של חברה אנושית מושפעת מן המכנה המשותף של חברי הקבוצה. ככל שמכנה זה יקטן, כך תפגע לכידותה של החברה. מידת הסכמתם ולכידותם של היהודים בשאלת היציאה למרד הגדול ואופן ניהולו הייתה נמוכה. המורדים גייסו חלק ניכר ממשאביהם למלחמה בין קבוצות המורדים השונות אשר שאפו להנהיג את המרד על פי תפיסת עולמם, ולא שילבו כוחות מול הרומאים.
- אמונה משיחית עשויה להעניק למאמין תקווה לעתיד טוב יותר, אך גורמת לאדם לא להתמודד עם המציאות, להתעלם מסכנות צפויות ולהיאחז בתקוות שווא. האמונה המשיחית מהווה חלק מן ההסבר ליציאה למרד ברומאים, ולאי כניעתם של המורדים בירושלים ובמצדה גם לאחר כישלונות והפסדים ברורים.

יחידה 7: המרד, תוצאותיו וחורבן בית המקדש

- לפגיעה בסמל משמעות רבה, מעבר לעצם הפגיעה. הפסקת העלאת הקורבן לשלום הקיסר אמנם לא פגעה פיזית בשום אדם, אך היתה זו פגיעה בסמל, ועל כן יוחסה משמעות רבה לאירוע זה.
- אירועים מסוימים בהיסטוריה מסמלים את סופו של עידן מסוים, ואת ראשיתה של תקופה אחרת. יחד עם זאת, החלוקה לתקופות היא חלוקה מלאכותית, שאינה משקפת נאמנה את המציאות תמיד. חורבן בית המקדש הוא אירוע המסמל את ראשיתה של תקופה חדשה בחיי העם היהודי. יחד עם זאת, חלק מן התהליכים שעבר העם היהודי לאחר חורבן בית המקדש החלו שנים קודם לחורבן.

יחידה 8: מצדה – השלב האחרון במרד נגד הרומאים, סיפור היסטורי ומיתוס מכונן

- כיצד מגיבים בני האדם כאשר האידיאולוגיה שלהם הקדישו את חייהם אינה עומדת במבחן המציאות? הסיקריים במצדה לא התפקחו מאמונתם לאחר חורבן בית המקדש, התבצרו במצדה ולבסוף בחרו בדרך של התאבדות.

ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד:

- מראשיתו של המרד הגדול ועד לחורבן בית המקדש חלפו כארבע שנים. בין הלחימה בגליל לבין הלחימה בירושלים היתה הפוגה של חודשים רבים. הלימוד הכרונולוגי והרציף של האירועים העיקריים במרד עשוי להטעות את התלמידים ולהציג את המרד כמלחמה אחת ממושכת. ואולם בנקודות זמן רבות בארבע שנות המרד היה ניתן להעריך מחדש את הסיכויים והסיכונים במלחמה ברומאים.

- התנגדות למרד והשלמה עם שלטון זר, אין פירושה תמיכה ברומאים. התלמידים עשויים להתייחס למורדים כפטריוטים הנאמנים לעם היהודי, ולמתנגדי המרד כתבוסתנים או אפילו כבוגדים בעם היהודי. עריקתו של יוסף בן מתתיהו עשויה לחזק תפיסה זו בקרב התלמידים. ההנחה כי צד מסוים פעל לטובת הרומאים ולא לטובת העם היהודי פוטרת את התלמידים מן הצורך לבחון ברצינות הראויה את השקפת עולמם ונימוקיהם של המתנגדים למרד.

ג. הצעות דידקטיות להוראה

משיחיות בתקופת המרד הגדול ברומאים

בירור המושג משיחיות: באילו תקופות נוטים בני אדם לאמץ תפיסות עולם משיחיות, מה מעניקות תפיסות אלו למאמין ומהן הסכנות הגלומות בתפיסות אלו.

בדיון נטען את המושג "משיחיות" במשמעות ברורה ורלוונטית בעבור התלמידים. נתחיל מן ההגדה המילונית: משיח-גואל בעל אופי על טבעי שיבוא באחרית הימים. (מתוך: ש, בהט ומ' מישור, מילון ההווה, הוצאת מעריב ואיתאב.)

נברר את משמעותן של המילים המרכזיות בהגדה המילונית של המילה משיח:

- מהו פירוש המילה גואל? את מי הוא גואל? ממה הוא גואל? מתי מקווים בני אדם להיגאל?
- מהו אופי על טבעי? מהן תכונותיו של כוח על טבעי? מהן מגבלותיו של הטבע? מהן הצפיות של בני אדם מכוחות על טבעיים?

המשיח, אם כן, מושיע את המאמין מקשייו הרבים. דווקא כאשר המציאות נראית חסרת מוצא, כאשר נראה כי אין כל סיכוי להיחלץ מן המצב הקשה באופן טבעי, המשיח יוכל להתערב, ובכוחו העל טבעי, לשנות את המציאות לטובה.

- באילו מצבים נוטים בני אדם לאמץ אמונות משיחיות?
- מה מעניקה אמונה זו לאדם?
- כיצד האמונה המשיחית מסייעת לאדם להתמודד עם המציאות?
- כיצד האמונה המשיחית מונעת מן האדם להתמודד עם המציאות?
- מהן הסכנות הגלומות באמונה משיחית?
- העלו דוגמאות מן המציאות לבני אדם או לקבוצות המצפים לסיוע מכוח על טבעי.

- כיצד השפיעו תפיסות משיחיות בקרב היהודים על פריצתו ומהלכו של המרד הגדול ברומאים?
- מה אפיין את הקבוצות המשיחיות בתקופת המרד הגדול?
- מהי המציאות הקשה שבה היו נתונים היהודים ערב המרד ובמהלכו?
- מה ציפו המאמינים המשיחיים שיקרה במהלך המרד?
- כיצד השפיעה ציפייה זו על הכנותיהם למרד?
- כיצד השפיעה האמונה המשיחית על תפקודם של המאמינים בזמן המרד? (ניתן להתייחס לבריחה מן הגליל לירושלים ולהתבצרות בבית המקדש בשלבים מתקדמים יותר של המרד).
- שערור: מהם הרגעים שבהם עמדה האמונה המשיחית למבחן בזמן המרד? כיצד היו עשויים המאמינים להגיב כאשר אמונתם המשיחית נכזבה?

עבודה:

- (חלק מן השאלות מופיעות בספר הלימוד בסוף הפרק הרביעי)
1. מהי אמונה משיחית? מתי ומדוע נוטים בני אדם לאמץ אמונות משיחיות?
 2. מה היה חלקה של האמונה המשיחית בגורמים שדחפו את היהודים למרוד ברומאים?
 3. אמונתם המשיחית של הסיקריים במצדה נכשלה במבחן המציאות. מהו הפתרון שהציע אלעזר בן יאיר כאשר עמד נוכח כישלון אמונתו? האם בפתרון שהציע ישנה התפכחות מן האמונה המשיחית? בססו דבריכם על נאומו של אלעזר בן יאיר כפי שכתב אותו יוסף בן מתתיהו בספרו "תולדות מלחמת היהודים ברומאים". (מופיע ביחידה 8 של פרק זה.)

ד. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה

1. מ' אבי־יונה, "הקרבות שבספרי החשמונאים", בתוך: מ' אבי יונה, מסות ומחקרים בידעת הארץ, מוסד ביאליק, עמ': 57-68 – המאמר מתייחס לאסטרטגיה ולטקטיקה שנקטו החשמונאים בקרבותיהם.
2. א' רפפורט, "הערים ההלניסטיות וייהודה של ארץ ישראל בתקופה החשמונאית", בתוך: ש' פרלמן וב' שימרון (עורכים), דורון: ח"י מחקרים מוגשים לב"צ כץ, אוניברסיטת תל אביב, עמ': 219-230 – המאמר עוסק בדרכי ההתמודדות של השליטים החשמונאים עם האוכלוסייה הנוכרית בתחומי ממלכתם המתרחבת.
3. א' רופא, "ראשית צמיחתן של הכיתות בימי בית שני", בתוך: קתדרה 49, הוצאת יד בן צבי, עמ': 13-22 – המאמר סוקר את ראשית צמיחתן של שלוש הכתות המרכזיות: פרושים, צדוקים ואיסיים, ופורש את מאפייניהם העיקריים.
4. א' כשר (עורך), המרד הגדול הסיבות והנסיבות לפריצתו, מרכז זלמן שזר. הספר כולל מאמרים מגוונים העוסקים בסיבות לפריצת המרד ובמאפיינים של קבוצות המורדים השונות.

פרק חמישי: בין ייאוש לבנייה, מירושלים ליבנה

א. מה ראוי שהתלמידים יבינו לאחר שלמדו את הנושאים שבפרק זה:

יחידה 1: משבר החורבן

- מלבד המשמעות הסמלית של חורבן בית המקדש, היתה לחורבן השפעה על דפוסי הפולחן של היהודים, על אמונתם ועל דפוסי ההנהגה שלהם.

יחידה 2: שיקום האומה והקמת המרכז ביבנה

- אירועים קשים וטראומטיים עשויים לקדם גם תהליכים רצויים ולהוביל למציאות אידיאלית מבער. חורבן המקדש היה אסון גדול בחיי העם היהודי, אך בדיעבד קידם תהליכים משמעותיים בחיי העם היהודי, מעבר מפולחן ריכוזי בבית המקדש לפולחן אישי שעיקרו לימוד תורה ותפילה.

יחידה 3: מרד התפוצות בימי הקיסר טריאנוס

- בכל תקופת ימי הבית השני חי רובו של העם היהודי בגולה. מרד התפוצות בימי הקיסר טריאנוס הוא ביטוי לעוצמתן של הקהילות היהודיות בגולה.

יחידה 4: מרד בר כוכבא

- תבוסה מוחצת והשפלה אינן בהכרח מדכאות את הרצון למרוד, ולעיתים הן מגבירות את השאיפה לנקום ולהשיב את הכבוד שאבד. למרד בר כוכבא קדמו הכנות ממושכות. חורבן בית המקדש אמנם היה תבוסה מוחצת של היהודים, אך בשנים שלאחר המרד הלכה והתגברה בקרב יהודים שונים השאיפה לסיבוב נוסף של לחימה ברומאים.

יחידה 5: הנשיאות בגליל

- חורבן בית המקדש חייב התאמה של דפוסי החיים של היהודים למציאות החדשה. השינויים שחלו בחיי היהודים לאחר החורבן התבססו והתגבשו לאורך עשרות ומאות שנים. תקופת נשיאותו של רבי יהודה הנשיא ובפרט מפעל עריכת המשנה הם ביטוי לשינוי משמעותי בחיי העם היהודי, המעבר ממדינת מקדש לעם ספר.

ב. הקשיים הצפויים בלימוד הפרק מנקודת מבטו של התלמיד:

- בעוד שהמשמעות הסמלית של חורבן בית המקדש ברורה, המשמעות המעשית של החורבן בחיי היהודים טעונה הסבר. על התלמידים להבין מה היו תפקידיו השונים של בית המקדש בחיי העם, טרם שיוכלו להבין את משמעות החורבן.
- המידע על מרד בר כוכבא אינו רב. המקורות אינם מספקים תמונה ברורה ורחבה על התנהלות המרד

ועל חלקן ויחסן של קבוצות שונות בעם היהודי כלפי המרד. יוסף בן מתתיהו סיפק מידע רב על המרד הגדול ברומאים, וחסרונו של חיבור היסטורי כדוגמת "תולדות מלחמת היהודים ברומאים" מורגש בעת לימוד על מרד בר כוכבא.

ג. ביבליוגרפיה נוספת להרחבה

7. א' אופנהיימר (עורך), **מרד בר כוכבא**, מרכז זלמן שזר – קובץ מאמרים המספק תמונה רחבה על הגורמים והנסיבות לפריצת מרד בר כוכבא.
8. א' אופנהיימר וא' רפפורט (עורכים), **מרד בר כוכבא מחקרים חדשים**, הוצאת יד בן צבי – בקובץ מאמרים העוסקים בחברה היהודים בשנים שקדמו למרד, בהכנות למרד ובנסיבות פריצתו.
9. ד' רוקח, **מרידות היהודים בימי טריאנוס**, מרכז זלמן שזר. קובץ מאמרים העוסק במרידות היהודים בימי טריאנוס תוך התמקדות במוקדי המרד השונים בתפוצות.
10. א' אופנהיימר, **רבי יהודה הנשיא**, מרכז זלמן שזר – הספר פורש תמונה רחבה על מעמדו של רבי יהודה הנשיא כחלק משושלת הנשיאים, תפיסתו החברתית כלכלית, פועלו בהנהגה, מפעל עריכת המשנה, ויחסיו עם השלטונות הרומאיים.